

Ana Pamuković
Muzej hrvatskih arheoloških spomenika
Museum of Croatian
Archaeological Monuments
S. Gunjače 3, HR- 21000 Split
ana.pamukovic@gmail.com

Nalaz kasnosrednjovjekovnog prstena na Velikoj kuli u šibenskom Kanalu sv. Ante: prilog poznavanju prstenja s prikazom ljiljana u Hrvatskoj

Na Velikoj kuli, smještenoj na najužem dijelu šibenskog Kanala sv. Ante, slučajno je pronađen masivni srebrni prsten s prikazom ljiljana. Prstenje ovakvog tipa zabilježeno je na širem prostoru - unutar Hrvatske, u Bosni i u Srbiji. Ljiljan je u srednjovjekovnoj ikonografiji često zastupljen simbol. Osim na prstenju javlja se i na grbovima i drugim predmetima materijalne ostavštine. S obzirom na onodobnu političku situaciju, prikazi ljiljana se na prostoru Hrvatske često povezuju s dinastijom Anžuvina. Na prstenju s tim prikazom zamijećene su određene stilske razlike, pa se autorica odlučuje na podjelu takvih prstenova u dvije skupine, na temelju stilskih značajki: prstenje s jednim ljiljanom i ono s dvostrukim ljiljanom. Sam ljiljan na prikazima može biti trodijelni (anžuvinski) ili peterodijelni (firentinski), što potvrđuju i prikazi na novcu. Šibenski prsten datiran je u kasni srednji vijek na temelju analogijskih primjeraka, no uzimajući u obzir vremenski okvir unutar kojeg je Velika kula bila u funkciji, dakle u 15. i 16. stoljeću.

Ključne riječi: prsten, ljiljan, Anžuvinci, Velika kula, Kanal sv. Ante, Šibenik.

The Find of a Late Medieval Ring at a Tower in the Šibenik channel: a Contribution to Knowledge of Rings with depictions of lilies in Croatia

A heavy silver ring featuring the picture of a lily was fortuitously found at Velika Kula or (the) Big Tower located in the narrowest part of the Sv. Ante Channel (Šibenik). Rings of this kind have been recorded over a wide area, within Croatia as well as in Bosnia and in Serbia. The lily is a symbol that recurs in medieval iconography. As well as on rings, it appears on coats of arms and on other objects of the material heritage. In the context of the political situation of the time, in Croatia the lily is often linked with the Angevin dynasty. Certain stylistic characteristics have been observed on rings with such a depiction, and the author has decided to divide these kinds of rings into two groups according to their stylistic

features. One group has a single and the other a double lily. The lily itself on the depictions can be tripartite (the Angevin) or consist of five parts (the Florentine), which is confirmed by depictions on coins. The Šibenik ring is dated to the Late Middle Ages according to analogical specimens, the span of time when Velika Kula was in operation also being taken into consideration – the 15th and 16th century.

Keywords: ring, lily, Angevin, Velika kula, St Anthony's Channel, Šibenik.

Kanal sv. Ante za grad je Šibenik jedina veza između Šibenskog zaljeva, s jedne strane, i otvorenog mora, s druge strane. Zbog toga je tijekom povijesti predstavljao iznimno bitan čimbenik za obranu grada. Naime, kako bi se grad osvojio s morske strane, ključno je bilo prodrijeti u zaljev, što ne bi bilo moguće bez svladavanja prolaza kroz Kanal. Zbog toga nimalo ne čude intervencije u cilju osiguravanja tog prolaza, poput gradnje Tvrđave sv. Nikole, koja i danas stoji kao podsjetnik na tu važnost. Značenje nije jenjavalo ni u kasnijim vremenima, na što ukazuje činjenica da je Tvrđava sv. Nikole tijekom 19. i 20. stoljeća bila punkt za smještaj vojske te se na njoj izvode intervencije ili pak vojna okupacija Špilje sv. Ante, smještene unutar klanca Kanala.¹ Značenje Kanala bilo je prepoznato i ranije u povijesti, o čemu svjedoče tragovi dviju srednjovjekovnih kula na najužem dijelu Kanala, pri samom ulazu u Šibenski zaljev. Kule su bile smještene na međusobnoj udaljenosti oko 140 metara, što ujedno predstavlja širinu Kanala na tom dijelu. Na predjelu Martinska² vidljivi su ostaci jedne kule, dok je druga, smještena na suprotnoj strani Kanala, preslojena vilom „Moj mir“.³ Paralelama s povijesnim kartografskim prikazima, poput onih Matea Pagana iz 1522. godine ili Hogenberga i Brauna iz 1575. godine, istraživači koji su se u svom radu dotakli ovih kula, Veliku su kulu ubicirali na rtu Burni turan, a Malu kulu na rtu Južni turan.⁴ Primjenom tih saznanja na terenu značilo bi da se Velika kula nalazi na predjelu Martinska, a Mala je preslojena spomenutom vilom. Analognim primjerima u me-

The Sv. Ante Channel (the St Anthony Channel) is important for the city of Šibenik as being the only connection between the Bay of Šibenik on the one hand and the open sea on the other. For this reason it has been over the ages an outstanding important factor in the city's defensive capacities. For the city to be taken from the sea, it would be of vital importance to break through into the bay, which was impossible without first taking control of the passage through the Channel. Hence there is no surprise that there should have been numerous interventions aimed at securing this passage, like the building of Fort St Nicolas standing today as a reminder of this importance. The importance did not wane in later times either, as shown by Fort St Nicholas having been in the 19th and 20th centuries used for the quartering of soldiers; it was the object of interventions, and the St Anthony Cave even in the straits of the Channel was occupied by the military.¹ The vital importance of the Channel was identified in earlier times, as shown by the traces of two medieval towers in the narrowest part of it, at the very entrance into the Bay of Šibenik. The towers were built 140 m distant from each other, which is actually the width of the Channel at this part. In the area of Martinska² there are visible remains of one of the towers, while the other, located on the other side of the Channel, has been overlaid by the Moj Mir Villa.³ By parallels with the historical maps, like those of Matteo Pagano of 1522 or of Hogenberg and Braun of 1575, researchers who have discussed these towers in their paper have precisely located Velika Kula on Cape Burni Turan and Mala Kula or small tow-

¹ U prilog vojno-obrambenoj važnosti Kanala sv. Ante govori i činjenica da su sile koje su svojedobno dominirale u gradu Šibeniku tu postavljale svoju vojsku, primjerice austrijska i talijanska vojska, vojska Jugoslavenske narodne armije. Više o vojnoj povijesti šibenske luke, kao i Kanala sv. Ante vidjeti kod: Gulin 2011.

² Martinska se nalazi na jugozapadnom dijelu Šibenskog zaljeva. Ime zahvaljuje crkvi sv. Martina, koja se prvi put spominje 1441. godine, a u sakralnoj je funkciji do 1725. godine. Crkva potom postaje skrovište putnicima ili težacima tijekom čekanja lađe za Dolac. Sredinom prošlog stoljeća pretvorena je u bife za potrebe kupaca; Stošić 1941, str. 24.

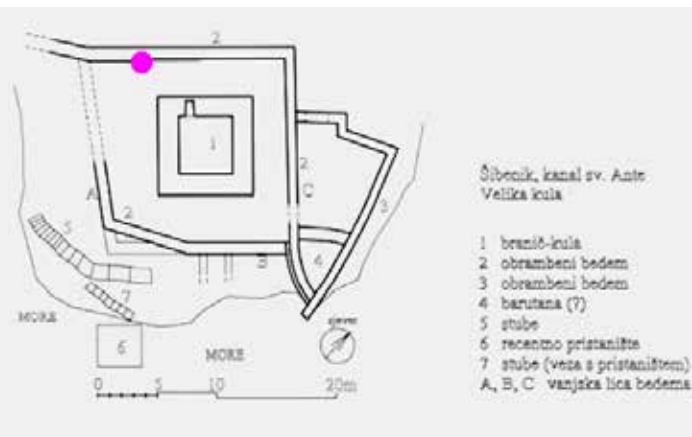
³ Vilu 1905. godine daje sagraditi šibenski ljekarnik Ivan Dalle Feste, a sljedeći njezin vlasnik, Juraj Jurin, daje joj ime „Moj mir“. Nakon Drugoga svjetskog rata i u novije doba se nadograđuje, pa su zbog te arhitektonske dinamike i intervencije ostaci ondje smještene kule gotovo potpuno izgubljeni; Glavaš, Šprljan 2018, str. 48.

⁴ Glavaš, Šprljan 2018, str. 48-50. Kule se ponekad nazivaju i torete; Čuzela 1992, str. 52.

¹ Tending to support the military and defensive importance of the St Anthony Channel is that the powers that at some time or other have been in control of the city of Šibenik placed forces there – the Austrian and Italian armies, the Yugoslav People's Army. For more about the military history of the port of Šibenik and the St Anthony Channel, cf. Gulin 2011.

² Martinska lies in the SW part of the Bay of Šibenik. Its name comes from the chapel of St Martin, first mentioned in 1441, and used for religious purposes up to 1725. It then became a shelter for travellers or farm labourers while they were waiting for a ship to Dolac. In the middle of the last century it was turned into a snack bar for bathers. Stošić, 1941, p. 24.

³ The building of the villa was commissioned by the Šibenik pharmacist Ivan Dalle Feste in 1905; the next owner, Juraj Jurin, gave it the name of Moj Mir or My Peace. After WWII and in recent times it has been extended, and because of these architectural dynamics and interventions, the remains of the tower here have been almost completely lost; Glavaš, Šprljan 2018, p. 48.

Sl. 1. Nacrt ostataka Velike kule u Kanalu sv. Ante s naznačenim mjestom pronalaska prstena (preuzeto iz: Glavaš, Šprljan 2018, str. 57, sl. 11)

Fig. 1 Drawing of the remains of Velika Kula in St Anthony Channel with the place where the ring was found marked (taken from: Glavaš, Šprljan, 2018, p. 57, Fig. 11)

diteranskim lukama čini se logičnom pretpostavka da se i kod ovih kula koristio lanac privezan za plutajuće drvene trupce, koji je služio za zaustavljanje neprijateljske flote.⁵

Usporednim proučavanjem zatečenog stanja Velike kule na terenu i ranije navedenih karti, došlo se do predodžbe o arhitektonskoj izvedbi Kule i njezinim dijelovima. Prsten je pronađen u zapadnom dijelu Kule, s unutarnje strane pretpostavljenog obrambenog bedema (sl. 1, sl. 2).

Odlučila sam se kratko zadržati i na pisanim izvorima koji spominju kule, u nadi da će njihova pretpostavljena kronologija moći rasvijetliti potencijalno doba i prilike u kojima je srebrni prsten mogao dospjeti na Veliku kulu. Ne može se sa sigurnošću utvrditi jesu li kule već postojale u trenutku sklapanja mira između Ludovika I. Anžuvina i Venecije 1381. godine ili je to bio povod za njihovu gradnju. Prema odredbama spomenutog ugovora mletačke ratne galije nisu smjele ulaziti u luke s lancem koje su bile u vlasništvu kralja ili njegovih podanika. Nakon prodaje Dalmacije Mlečanima 1409. godine Veliko vijeće prodaje jednu kuću kako bi se tim novcem financiralo ojačavanje kula i lanca.⁶

U tom razdoblju dolazi i do pobune građana zbog aktualne političke situacije i uprave nad gradom. Dio plemstva koji je zauzeo promletački stav protjeran je u kule na ulazu u Kanal i traži pomoć Mlečana. Iz Zadra je poslan providur Francesco

er on Cape Južni Turan.⁴ Applying these findings to the situation in the field would mean that Velika Kula is in the Martinska area, and the Mala Kula is overlaid by the villa mentioned. Using analogies of examples in other Mediterranean ports it would seem logical to assume that with these towers, too, a chain fastened to floating wooden logs would have been deployed, constituting a boom serving to halt or hamper the enemy fleet.⁵

Comparative study of the as-found situation at Velika Kula, in the field, and the maps mentioned earlier have allowed an impression to be gained about the architectural implementation of the tower and the parts of it. The ring was found in the western part of the tower, inside the hypothesised defensive wall (fig. 1, fig. 2).

I resolved briefly to linger on the written sources that mention the towers, in the hope that the chronology hypothesised for them will be able to throw light on the potential period and conditions in which the silver ring might have found its way to Velika Kula. It is not possible to ascertain with any certainty whether the towers were already in existence at the time of the peace treaty between Louis I Angevin and Venice in 1381, or whether it was this that prompted their construction. After Dalmatia was sold to the Venetians in 1409, the Major Council in Venice sold one house, intending to use the money to fund the strengthening of towers and chain.⁶

But at this time there was also a revolt of the citizens about the current political situation and the government of the city. That part of the nobility that had a pro-Venetian stance was driven into the towers at the entrance to the channel and sought the help of the Venetians. The provincial governor, Francesco Cornaro, was dispatched from Zadar, to hold talks with the commander of one of the towers, Ivan Mišić. The towers were later surrendered to the Venetians in exchange for financial support; Ivan Mišić was richly rewarded and remained the commander of the tower.⁷ The Venetians repaired the towers, and it seems likely that they were partially knocked down during the Third Venetian-Ottoman War of 1499 to 1503. They are mentioned in the reports of the Venetian syndics, primarily as a

⁴ Glavaš, Šprljan 2018, pp. 48-50; the towers were sometimes referred to as “torretta” – small towers: Čuzela 1992, p. 52.

⁵ Glavaš, Šprljan 2018, pp. 50-51.

⁶ Grubišić 1974, p. 36.

⁷ Grubišić 1976, pp.123-124.

⁵ Glavaš, Šprljan 2018, str. 50-51.

⁶ Grubišić 1974, str. 36.

Sl. 2. Mjesto nalaza (foto: J. Gracin)
 Fig. 2 The place of the find (photo: J. Gracin).

Cornaro, koji vodi pregovore sa zapovjednikom jedne od kula, Ivanom Mišićem. Kule su nedugo potom predane Mlečanima u zamjenu za novčanu potporu, a Ivan Mišić biva bogato nagrađen i ostaje zapovjednik kule.⁷ Mlečani kule popravljaju, a čini se izglednim da su dijelom srušene tijekom tzv. Trećeg mletačko-osmanskog rata (1499. - 1503.). One su spominjane u izvješćima mletačkih sindika, ponajprije kao opasnost koja je mogla dodatno ugroziti grad Šibenik ako ih Osmanlije zauzmu, a konačno rušenje po svoj prilici pada u vrijeme Ciparskog rata (1570. - 1573.).⁸ Povijesni okvir može, barem približno, predočiti dinamiku zbivanja na Velikoj kuli.

Tijekom nekog od dinamičnih procesa, makar ne isključivo vezano uz ove navedene događaje, na nju je dospio i srebrni prsten s prikazom ljiljana na glavi (sl. 3. 1).

Kao što je već navedeno, prsten je pronađen uz pretpostavljeni obrambeni bedem Velike kule. Riječ je o slučajnom nalazu, koji je ugledao svjetlo dana 2005. godine, a na njega je naišao lokalni stanovnik Joso Gracin, u čijem se vlasništvu i danas nalazi.⁹ Riječ je o masivnom lijevanom srebrnom prstenu na čijoj je ovalnoj glavi ugraviran motiv ljiljana. Po rubu ovala teče ugravirana linija, a na njezinim bočnim stranama nalazi se minimalna dekoracija, po svoj prilici izduženi vegetabilni motiv (sl. 3. 2). Obruč prstena lijevan je zajedno s glavom, vrpča-

⁷ Grubišić 1976, str. 123-124.

⁸ Glavaš, Šprljan 2018, str. 51-53.

⁹ Ovom prilikom zahvaljujem gospodinu Gracinu na ustupljenom predmetu i dopuštenju da ga objavim. Također mu zahvaljujem na ustupljenim fotografijama.

Sl. 3.1. Masivni srebrni prsten s prikazom ljiljana. Materijal: srebro, promjer karike: 2 cm, dimenzije glave: 1.3x 0.9 cm, težina: 6.8 g (foto: J. Gracin)

Fig. 3.1 Heavy silver ring with depiction of a lily. Material: silver; diameter 2 cm, bevel 1.3 x 0.9 cm, weight: 6.8 g (photo: J. Gracin)

danger that might additionally menace the city of Šibenik should the Ottomans capture them, and the final demolition probably came in the time of the Cyprus War (1570-1573).⁸ The historical setting can then at least approximately show the dynamics of events at Velika Kula.

At some time during these dynamic processes, although not exclusively related to these events, a silver ring with a depiction of a lily on the head found its way to the tower. (fig. 3.1)

As already stated, the ring was found alongside the hypothesised defensive wall of Velika Kula. This was a chance find, which occurred in 2005, when a local resident, Joso Gracin, the current owner, came upon it.⁹ At issue is a heavy cast silver ring with an oval head upon which a lily motif is engraved. Around the edge of the oval runs an engraved line, and on the shoulders there is some very small decorative motif, perhaps an extended plant

⁸ Glavaš, Šprljan 2018, pp. 51-53.

⁹ I would like to thank Mr Gracin for making the object available and for permission to publish. Thanks also for the photographs lent.

Sl. 3.2. Profil prstena (foto: J. Gracin)

Fig. 3.2 Ring in side view (photo: J. Gracin)

stog je presjeka i neukrašen. Motiv ljiljana postavljen je paralelno u odnosu na kariku. Analogije na temelju oblika nalazim na lokalitetu Novo Brdo.¹⁰

Ovakvo prstenje s motivom ljiljana pronađeno je na lokalitetima unutar Hrvatske, ali i na širem prostoru. Prostorno najbliže analogije prstenja s prikazom ljiljana čuvaju se u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. Riječ je o nekoliko primjeraka koji potječu s lokaliteta Gradac kod Drniša,¹¹ iz Bribira,¹² Muća, Sv. Jurja kod Putalja,¹³ Sv. Spasa kod Vrlike¹⁴ i s nepoznatog lokaliteta (sl. 4).

Geografski bliski primjeri također potječu s nekropole Begovača kod Zadra¹⁵ i nekropole stećaka

motif (Fig 3.2). The hoop was cast together with the bezel, has a strip cross section and is undecorated. The lily motif is placed in parallel to the hoop. I can find analogies to the shape at the site Novo Brdo.¹⁰

This kind of ring with lily motif has been found at sites within Croatia as well as in the general region. The geographically closest analogies of rings with a depiction of a lily are kept in the Museum of Croatian Archaeological Monuments in Split. There are several examples, deriving from the sites Gradac by Drniš,¹¹ Bribir,¹² Muć, St Geroge by Putalj,¹³ St Saviour's by Vrlika¹⁴ and from an unknown site (fig. 4).

Geographically closest are examples that also come from the cemetery of Begovača by Zadar¹⁵ and the stećak graveyard of Parlovi near Imotski.¹⁶ As well as in Dalmatia, rings with lily motifs have been found in Slavonia. The Museum of Slavonia in Osijek holds several specimens, which come from Subotički Lug, Popovac¹⁷ and from an unknown site.¹⁸ In Sotin too several such rings were found.¹⁹ There are a handful of these rings with depictions of lilies that have been found through the collector route.²⁰ Outside Croatia rings with depictions of

¹⁰ Prstenje s glavom koja se ne uzdiže iznad razine karike uvršteno je u tip 4 prstenja s lokaliteta Novo Brdo, a 2. podtipu te varijante pripada prstenje s ovalnom ili romboidnom glavom smještenom uzdužno na kariku. Zečević 2006, str. 88-90, 188-189 (br. 60-63).

¹¹ Gradački prsten pokazuje dosta razvijeniju i raskošniju dekoraciju. Ovaj je primjerak u literaturi spomenut samo jednom, kao prsten s prikazom krina. Zekan 2000, str. 280.

¹² Na prstenu iz Bribira prikaz je dvostrukog ljiljana, što je stilski dosta različito od prikaza na šibenskom prstenu. Ovdje ga ipak uvrštavam u analogije zbog dojma o prostoru na kojem su se primjerci s ljiljanom koristili. Burić, Delonga, Dragičević, Jelovina, Zekan 1987, str. 61-62.

¹³ Burić 2001, str. 318 (T. XII, 8).

¹⁴ Na groblju uz crkvu Svetog Spasa pronađena su tri primjerka ovakvih prstenova, od kojih je jedan izgubljen. Petrincec 1996, str. 10, 17, 45.

¹⁵ Jelovina, Vrsalović 1981, str. 80- 81.

¹⁰ Rings with a bevel that is not elevated above the level of the hoop are counted as Ring Type 4 from Novo Brdo; subtype 2 of this variant is assigned to rings with oval or diamond shaped bevels located longitudinally to the hoop. Zečević, 2006 pp. 88-90, 188-189 (nos. 60-63)

¹¹ The Gradac ring shows a considerably more developed and luxurious decoration. This example is mentioned only once in scholarly literature, as a ring with the depiction of a lily; Zekan 2000, p. 280.

¹² The ring from Bribir has the depiction of a double lily, stylistically fairly different from the depiction on the Šibenik ring. But I place it among the analogies here because of the feeling it gives for the space in which lily examples were used; Burić, Delonga, Dragičević, Jelovina, Zekan 1987, pp. 61-62.

¹³ Burić 2001, p. 318 (Pl. XII, 8).

¹⁴ In the graveyard attached to St Saviour's, three examples of these kind of ring have been found; one is lost; Petrincec 1996, p. 10, 17, 45.

¹⁵ Jelovina, Vrsalović 1981, pp. 80- 81.

¹⁶ Kovačić 1983, p. 39.

¹⁷ For more about the ring from Popovac and the two specimens from Subotički Lug, cf: Radić 2006, p. 98- 99 (nos. 4, 5), 101 (no. 10).

¹⁸ Radić 2009, p. 129 (no. 10).

¹⁹ Ilkić 2010, p. 394 (Pl. II,3, 9).

²⁰ Referring to rings from the collection of antiques collectors from the Banovac Association, today kept in Vinkovci Municipal Museum. These rings were found accidentally or with metal detectors. Concerned here are rings from the Ostrovo site (cat. no. 3, 82, 140, 214, 247, 303, 420, 422), Karadžičevo (cat. no. 10, 23, 226, 301, 307,

Sl. 4. Prstenje s prikazom ljiljana pohranjeno u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, slijeva nadesno: Putalj, Muć, Gradac Drniški, Sv. Spas (grob 1), Sv. Spas (grob 81), nepoznati lokalitet (foto: A. Pamuković)

Fig. 4 Rings with depiction of a lily in the Museum of Croatian Archaeological Monuments in Split, from left to right: Putalj, Muć, Gradac Drniški, St. Saviour (Sv. Spas) (grave 1), St Saviour (grave 81) and unknown locality (photo: A. Pamuković)

Parlovi pokraj Imotskog.¹⁶ Osim u Dalmaciji prstenje s prikazom ljiljana nađeno je i u Slavoniji. U Muzeju Slavonije u Osijeku čuva se nekoliko primjeraka koji potječu iz Subotičkog Luga i Popovca¹⁷ te s nepoznatog lokaliteta,¹⁸ dok je u Sotinu

¹⁶ Kovačić 1983, str. 39.

¹⁷ Za više o prstenu iz Popovca i dva primjerka iz Subotičkog Luga vidjeti kod: Radić 2006, str. 98- 99 (br. 4, 5), 101 (br. 10).

¹⁸ Radić 2009, str. 129 (br. 10).

382), Nuštar (cat. no. 51, 101, 141, 152, 181, 209, 210, 250, 258, 331, 369, 387, 389, 392, 432, 440, 449, 453, 462, 464), Cerić (64, 289), Lipovac (cat. no. 77), Antin (cat. no. 80), Pačetin (cat. no. 131), Privlaka (cat. no. 138, 401, 404), Ivankovo (cat. no. 164, 362, 372), Vinkovački Banovci (cat. no. 169), Slakovci (cat. no. 174, 348), Bogdanovci (cat. no. 193), Mirkovci (cat. no. 195, 244), Srijemske Laze (cat. no. 197), Gaboš (cat. no. 224), Lipovača (cat. no. 268), Vinkovci (cat. no. 280, 321), Retkovci (kat.no. 352), Orolik (376), Jarmina (cat. no. 474), Stari Jankovci (cat. no. 481, 484) and from an unknown site (cat. no. 89). For the catalogue, cf. Adžaga 2020.

također pronađeno nekoliko takvih prstenova.¹⁹ U istočnoj Slavoniji pregršt je ovakvog prstenja s prikazom ljiljana pronađeno kolekcionarskim putem.²⁰ Izvan Hrvatske prstenje s prikazom ljiljana nađeno je u Bosni, poput primjeraka s nekropole sa stećcima u Donjoj Zgošći²¹ i Laktaša kod Banje Luke.²² U Srbiji nekoliko primjeraka koji se čuvaju u Nacionalnom muzeju u Beogradu potječe iz Dubovca, okolice Boljevca, Kostolca i s nepoznatih lokaliteta.²³ Ovakvo je prstenje prisutno i na mađarskim lokalitetima.²⁴

Stilski bih prstenje s prikazom ljiljana na navedenom prostoru podijelila u dvije osnovne skupine, ovisno o izvedbi ljiljana na glavi prstena. U prvu skupinu prstenja, koju čine primjerci s motivom jednog ljiljana na glavi, ubrojen je šibenski primjerk i svi ranije navedeni njemu analogni primjerci osim prstena iz Bribira. U drugu skupinu prstenja, s prikazom dvostrukog ljiljana, ubrojila bih spomenuti prsten iz Bribira, prsten s nepoznatog lokaliteta koji se čuva u Arheološkome muzeju u Splitu,²⁵ prsten s nepoznatog lokaliteta iz Muzeja Slavonije u Osijeku²⁶ i prstenje iz Karadžićeva i Jarmina.²⁷ Prikaz ljiljana s primjerka pronađenog u kuli u Kanalu sv. Ante pripadao bi motivu tzv. firentinskog ljilja-

lilies have been found in Bosnia, like a specimen from a stechak graveyard in Donja Zgošća²¹ and Laktaši by Banja Luka.²² In Serbia several specimens kept in the Belgrade National Museum derive from Dubovac, the surroundings of Boljevac, Kostolac and from unknown sites.²³ Rings of the kind are also present at Hungarian sites.²⁴

In terms of styles I would divide lilies with depictions of lilies in this area into two basic groups, depending on the way the lilies on the bevel are rendered. The Šibenik example can be placed in the first group of rings, consisting of specimens with a single lily motif on the bevel and all the earlier mentioned rings analogous to it, except the ring from Bribir. The second group of rings with a depiction of a two-fold lily would include the ring from Bribir already mentioned, the ring from the unknown site kept in the Archaeological Museum in Split,²⁵ the ring from the unknown site from the Museum of Slavonia in Osijek²⁶ and rings from Karadžićevo and Jarmina.²⁷ The depiction of the lily from the specimen found in the tower in the St Anthony Channel would belong to the Florentine lily motif. It is possible to discern in the first group certain differences in the details of the representation. I would not on this occasion venture to speak of sub-types of depiction because of the number of examples is too small for the drawing of a distinction of this kind. Still, it is certainly worth mentioning that differences do exist among them. As already mentioned, the lily may be of the Florentine but can be and frequently is of the Angevin type. Characteristic of the Angevin type is that it has three petals, while the Florentine has between the petals two stamens that come clear of the body of the flower. Then there might be in addition to the lily itself some symbol like an ear of wheat, a twig, semicircular motif, star, moon, cross or some letter, best shown by the group of rings from eastern Slavonia.²⁸

¹⁹ Ilkić 2010, str. 394 (T. II,3, 9).

²⁰ Riječ je o prstenju iz zbirke sakupljača starina iz Udruge Banovac, danas pohranjenom u Gradskom muzeju Vinkovci. Prstenje je pronađeno slučajno ili pomoću detektora metala. Riječ je o prstenju s lokaliteta Ostrovo (kat. br. 3, 82, 140, 214, 247, 303, 420, 422), Karadžićevo (kat. br. 10, 23, 226, 301, 307, 382), Nuštar (kat. br. 51, 101, 141, 152, 181, 209, 210, 250, 258, 331, 369, 387, 389, 392, 432, 440, 449, 453, 462, 464), Cerić (64, 289), Lipovac (kat. br. 77), Antin (kat. br. 80), Pačetin (kat. br. 131), Privlaka (kat. br. 138, 401, 404), Ivankovo (kat. br. 164, 362, 372), Vinkovački Banovci (kat. br. 169), Slakovci (kat. br. 174, 348), Bogdanovci (kat. br. 193), Mirkovci (kat. br. 195, 244), Srijemske Laze (kat. br. 197), Gaboš (kat. br. 224), Lipovača (kat. br. 268), Vinkovci (kat. br. 280, 321), Retkovci (kat. br. 352), Orolik (376), Jarmina (kat. br. 474), Stari Jankovci (kat. br. 481, 484) i nepoznatog nalazišta (kat. br. 89). Katalog vidjeti kod: Adžaga 2020.

²¹ <https://www.centralna.net/2020/10/21/kakanjski-prstenje-otkrio-jednu-tajnu/> [28. 4. 2021.].

²² Miletić 1963, str. 81 (br. 389).

²³ Milošević 1990, kat. br. 49, 50, 100, 103, 137.

²⁴ Takvo je primjerice prstenje s lokaliteta Nyáregyháza, Akasztó, Puzstaszentimre, Pécel, Szabadbattyán, Balotapuszta; Lovag 1980, str. 223 (sl. br. 1-17).

²⁵ Piteša 2009, str. 175 (br. 257).

²⁶ Radić 2006, str. 99 (br. 6).

²⁷ Dva prstena iz istočne Slavonije ubrojena su u zbirku Gradskog muzeja Vinkovci. Adžaga 2020, str. 175 (br. 155), 333 (br. 472).

²¹ <https://www.centralna.net/2020/10/21/kakanjski-prstenje-otkrio-jednu-tajnu/> [28. 4. 2021.].

²² Miletić 1963, p. 81 (no. 389).

²³ Milošević 1990, cat. nos. 49, 50, 100, 103, 137.

²⁴ For example, rings from Nyáregyháza, Akasztó, Puzstaszentimre, Pécel, Szabadbattyán, Balotapuszta; Lovag 1980, p. 223 (figs. no. 1-17).

²⁵ Piteša 2009, p. 175 (no. 257).

²⁶ Radić 2006, p. 99 (no. 6).

²⁷ Two rings from eastern Slavonia are listed in the collection of Vinkovci Municipal Museum: Adžaga 2020, p. 175 (no. 155), 333 (no. 472).

²⁸ See n. 19.

na. Naime, unutar prve skupine moguće je primijetiti određene razlike u detaljima na prikazu. Ovom se prilikom ipak ne bih usudila govoriti o podtipovima prikaza zbog nedostatne količine primjeraka prstenova na temelju kojih bih napravila njihovu distinkciju u tom smislu. Ipak, valja svakako napomenuti da razlike među njima postoje. Kao što sam već spomenula, ljiljan može biti firentinskog tipa, ali čest je prikaz i ljiljana anžuvinskog tipa. Za anžuvinski tip ljiljana karakteristično je to da se on sastoji od tri latice, dok firentinski između latica ima još dva izdanka koja izlaze iz korpusa cvijeta. Nadalje, uz sam ljiljan može biti prisutan još nekakav simbol, poput klasa žita, grančica, polukružnih motiva, crtica, zvijezda, mjeseca, križeva ili slova, što najzornije prikazuje skupina prstenja iz istočne Slavonije.²⁸

Za prikaz ljiljana na srebrnom šibenskom prstenu nemoguće je tvrditi sadrži li on dublju simboliku ili je jednostavno riječ o primjerku koji estetskim izričajem prati modu vremena u kojem je nastao. Kako god, smatram da je bitno zaustaviti se na simboli prikaza, ma koliko njezino proučavanje bilo nezahvalan posao. Naime, lepeza mogućnosti interpretacije nekog prikaza gotovo je uvijek široka i njezin odgovarajući izbor ovisi o vremenskom, geografskom ili nekom drugom kriteriju. Dakle, ovisno o navedenim kriterijima isti simbol može poprimiti potpuno drukčije značenje. Prikaz ljiljana u tome nije iznimka te njegovu konačnu simboliku nije moguće u potpunosti odgonetnuti. Ono što je sa sigurnošću moguće tvrditi jest da trodijelni cvijet ljiljana (franc. *fleur-de-lis*) još u 10. stoljeću postaje atribut kraljeva Francuske i javlja se na pečatima, novcu i drugoj materijalnoj ostavštini. U srednjovjekovnoj Francuskoj on zapravo simbolizira spajanje vladarske, odnosno kraljevske moći s božanskom, budući da se ljiljan u teološkoj interpretaciji onog doba javlja kao simbol Djevice Marije i Svetog Trojstva. O spajanju kraljevske i božanske moći svjedoče i literarni radovi iz tog vremena.²⁹ Za ovaj rad od posebne je važnosti činjenica da se on prikazuje na grbu obitelji Anjou. Kameni anžuvinski grbovi pronađeni su u Trogiru, Šibeniku³⁰ i Zadru.³¹ Oni možda

It is impossible to determine with respect to the silver Šibenik ring whether it has any deeper symbolism or whether it is simply a matter of a specimen that in its aesthetic expression is keeping up with the fashion of the time of its creation. Although that may be true I think, however unrewarding the job might be, it is important to stop and ponder the symbolism of the depiction. The range of possibilities of the interpretation of some depiction is almost always wide and the right choice depends on some temporal, geographical or other criterion. Depending on these criteria, the same symbol can take on very different meanings. The depiction of the lily in this is not an exception, and of course the final symbolism cannot be entirely deciphered. What can certainly be ascertained is that the three-part lily (*fleur-de-lis*) was in the 10th century an attribute of the kings of France and appears on their seals, coins and other parts of the material heritage. In medieval France it actually symbolises the joining of the power of the ruler, i.e., the king, with the divine, since in the theological interpretation of the time the lily is a symbol of the Blessed Virgin and the Holy Trinity. The conjoining of royal and divine power is witnessed to by literature of the period.²⁹ For the present paper, particularly important is the fact that it is shown in the coat of arms of the Anjou family. Stone Angevin coats of arms are found in Trogir, Šibenik³⁰ and Zadar.³¹ They might perhaps indicate the Hungarian protectorate in Dalmatia or the patronage of the king of Hungary in the building of several monuments.³² It is one of the symbols used more frequently on Angevin coins, for example on the coinage of Charles Robert and of Louis I of Hungary.³³ The Angevin lily was adopted by other kings and feudal magnates who probably intended to expression their loyalty to the dynasty by its use³⁴. The use of the lily can be seen in the practice of the kings of Bosnia, of King Tvrtko I, for example, in whose tomb in the coronation church in Mili

²⁸ Vidi bilješku 19.

²⁹ Channen Caldwell 2014, str. 2-26.

³⁰ U Trogiru se anžuvinski grb nalazi na zapadnom pročelju katedrale, a u Šibeniku u crkvi sv. Frane; Babić 1975, str. 39-40. Ljiljani se javljaju i na grbovima plemićkih obitelji u Šibeniku. Više o njima kod Kalauz 2000.

³¹ U Zadru anžuvinski grb nalazimo na medaljonima unutar

²⁹ Channen Caldwell 2014, p. 2-26.

³⁰ In Trogir there is an Angevin coat of arms on the western façade of the cathedral; in Šibenik in the Church of St Francis, Babić 1975, pp. 39-40. For more of them see Kalauz 2000.

³¹ In Zadar we can find an Angevin coat of arms on the medallions inside the stone goldsmiths' moulds found in the Church of St Andrew; Petricoli, 1960, p. 143-144.

³² Fisković 1965, pp. 496-497.

³³ Mimica 1994, pp. 94-96; Ilkić, Belošević 2019, pp. 32-35, 218-260.

³⁴ Sulejmanagić 2010, pp. 100-101.

označavaju protektorat mađarske vlasti u Dalmaciji ili mecenat mađarskog kralja pri gradnji nekog spomenika.³² Na anžuvinskom novcu jedan je od češće upotrebljivanih simbola, primjerice na novcu Karla Roberta i Ludovika I. Ugarskog.³³ Anžuvinski motiv ljiljana preuzimaju drugi vladari i velikaši koji su njegovim korištenjem najvjerojatnije iskazivali svoju privrženost navedenoj dinastiji.³⁴ Korištenje ljiljana tako se može vidjeti kod bosanskih vladara, primjerice kod kralja Tvrtka I., u čijoj je grobnici unutar krunidbene crkve u Milima pronađen ostatak brokatne tkanine ukrašen grbom s konturama štita sa tri stilizirana ljiljana.³⁵ Ovakav bosanski grb je u upotrebi duže vrijeme i koriste ga Tvrtkovi nasljednici uz poneke izmjene.³⁶ To potvrđuje i stanje na novcu, s obzirom da se ljiljan nalazi unutar kompozicije prikaza na novcu Tvrtka I., Hrvoja Vukčića Hrvatinića, Stjepana Dabiše, Tvrtka II. i Stjepana Ostoje.³⁷ Dosadašnja rasprava o simbolici ljiljana doticala se prikaza anžuvinskoga, trodijelnog ljiljana. S druge strane, firentinski, peterodijelni ljiljan (tal. *giglio*) nalazi se na grbu grada Firence, gdje je u upotrebi još od 9. stoljeća. On se koristi na novcu Republike Firence te kao dekoracija brojnih srednjovjekovnih ilustracija i mozaika.³⁸ Ostaje još razjasniti kako se prikaz firentinskog ljiljana našao na prstenu iz vremena dominacije Anžuvincima na našem teritoriju. Već je poznato kako se ovaj prikaz pokušao dovesti u vezu s Anžuvincima.³⁹ Takav zaključak nimalo ne čudi, zbog već navedenih povijesnih okolnosti i utjecaja moći navedene vladarske obitelji. Ipak, neobično je što se firentinski ljiljan nalazi na predmetima koji su pripisani anžuvinskoj domeni utjecaja. Za to također postoji objašnjenje, a ono leži u prikazima na novcu kralja Karla Roberta. Naime, na navedenim prikazima na novcu javlja se upravo motiv firentinskog ljiljana, a razlog tomu

kamenih zlatarskih kalupa, pronađenim u crkvi sv. Andrije; Petricioli 1960, str. 143-144.

³² Fisković, 1965 str. 496-497.

³³ Mimica 1994, str. 94-96; Ilkić, Belošević 2019, 32-35, 218-260.

³⁴ Sulejmanagić 2010, str. 100-101.

³⁵ Anđelić 1980, str. 214-218.

³⁶ Štit s kosom prugom i šest ljiljana raspoređenih u dva polja smatra se obiteljskim grbom Kotromanića; Anđelić 1984, str. 565-567.

³⁷ Sulejmanagić 2015, str. 94, 98-99, 102, 106-117, 121, 125. Rengjeo 1959, str. 47-50 (Pl. XI-XII), str. 76-82 (Pl. XV), str. 90-91 (Pl. XVI, XVII); Ilkić, Belošević 2019, str. 16-19, 45-46.

³⁸ Skupina autora 2008/2008, str. 4, 16-17.

³⁹ Radić 2006, str. 101.

a remnant of brocade fabric decorated with a coat of arms with contours of shields with three stylised lilies was found.³⁵ This kind of Bosnian coat of arms was used by Tvrtko's heirs, with some changes.³⁶ This can be confirmed by the situation on the coins, since the lily is to be found in a composition of a depiction on the coins of Tvrtko I, Hrvoje Vukčić Hrvatinić, Stjepan Dabiša, Tvrtko II and Stjepan Ostoje.³⁷ Discussion of the lily symbolism has been connected with depictions of the tripartite Angevin lily. On the other hand, the Florentine five-component lily (Italian *giglio*) is to be found on the coat of arms of the city of Florence, in which it was in use from the 9th century. It is used on the coins of the Republic of Florence, and as a decoration of many medieval illustrations and mosaics.³⁸ It remains to be explained how a depiction of a Florentine lily came to be on a ring from the time when the Angevins dominated the Croatian territory. It is already known that an attempt has been made to connect this depiction with the house of Anjou.³⁹ Such a conclusion is not at all surprising because of the stated historical circumstances and the influences of the said royal house. Still, it is unusual for a Florentine lily to be placed on objects that area ascribed to the Angevin sphere of influence. But there is an explanation, and it lies in depictions on the coins of King Charles Robert. That is, in the depictions referred to, it is actually the motif of the Florentine lily that appears, the reason being the huge influence of Italy in Hungary in the 13th century in the political, economic and cultural fields.⁴⁰

It is also essential to mention that the Šibenik ring from St Anthony's Channel is a signet ring. This is shown by the impression it leaves in wax (fig. 5). Although signets were primarily used for authenticating some document,⁴¹ it is dubious whether the Šibenik specimen was used for this.

³⁵ Anđelić 1980, pp. 214-218.

³⁶ A shield with a diagonal bar and six lilies arranged in two fields is considered the Kotromanić family shield. Anđelić 1984, pp.565-567.

³⁷ Sulejmanagić 2015, pp. 94, 98-99, 102, 106-117, 121, 125.; Rengjeo 1959, pp.47-50 (Pl. XI-XII), 76-82 (Pl. XV), 90-91 (Pl. XVI, XVII); Ilkić, Belošević 2019, pp. 16-19, 45-46.

³⁸ A group of authors 2008/2008, pp. 4, 16-17.

³⁹ Radić 2006, p. 101.

⁴⁰ Réthy, Probszt 1958, p. 94, 128.; Huszár, 1979, pp. 77-78. (nos. 440, 442-446).

⁴¹ For more about seals and signet rings and their use, see Zmajić 1996, pp. 86-96.

Sl. 5. Pečatni otisak prstena pronađenog u Kanalu sv. Ante (foto: J. Gracin)

Fig. 5 Wax impression of the ring found in St Anthony's Channel (photo: J. Gracin)

je velik utjecaj Italije na Mađarsku u 13. stoljeću, na gospodarskom, ekonomskom i kulturnom polju.⁴⁰

Bitno je također napomenuti da šibenski prsten iz Kanala sv. Ante prema svojoj funkciji pripada pečatnom prstenju. To dokazuje i njegov otisak napravljen u vosku (sl. 5). Iako su pečatnjaci ponajprije služili u svrhu ovjeravanja i vjerodostojnosti nekog dokumenta,⁴¹ ta mogućnost korištenja za šibenski primjerak ostaje upitna.

Naime, nije isključeno da on nije ni korišten kao pečatnjak u vrijeme kada je dospio na Veliku kulu. Je li ikada služio kao pečatno oruđe nije moguće dokazati, no s obzirom da nije poznato na koji je način i kad je taj prsten pristigao na svoje konačno odredište, moguća je pretpostavka da je korišten isključivo kao komad nakita, odnosno modni dodatak. U prilog tome mogla bi govoriti i njegova hipotetska datacija. U do sada objavljujanoj literaturi prstenje s prikazom ljljana zauzima širok vremenski okvir. Primjerice, mađarski primjerci, koji su povezivani i s Arpadovićima, datirani su najranije u 13. stoljeće.⁴² Prstenje iz istočne Slavonije datirano je u 13. i 14. stoljeće (stariji tip), odnosno 15. stoljeće (mlađi tip), ovisno o načinu izrade i kvaliteti gravure.⁴³ Teritorijalno bliži primjerci datirani su

It is not to be ruled out that it was not being used as signet ring at the time when it arrived in the Velika Kula. Whether it ever was used for the purpose of sealing is impossible to prove, but since it is not known when the ring arrived in its final destination, it is possible to hypothesise that it was used only as a piece of jewellery, an item of personal adornment. Its hypothetical dating might tend to confirm this. In scholarship published to date, rings with a depiction of lilies occupy a wide span of time. For example, Hungarian specimens linked with the Arpad dynasty are dated at the earliest to the 13th century.⁴² Rings from eastern Slavonia are dated to the 13th and 14th centuries (older type), or the 15th (younger type), depending on the kind of workmanship and the quality of the engraving.⁴³ Territorially closer examples are dated to the Late Middle Ages: the ring from the Archaeology Museum in Split to the 14th and 15th century,⁴⁴ from the grave unit from the site of St George's by Putalj, also to the 14th and 15th centuries,⁴⁵ from Gradac by Drniš, dated to the later stratum of cuts,⁴⁶ from the graveyard of Begovača in the village of Biljana Donja, to the upper stratum of the cemetery.⁴⁷ The specimen from the Museum of Slavonia in Osijek, which comes from Subotički Lug, is dated the latest, to the first half of the 16th century.⁴⁸ Because of the insufficiency of archaeological excavations at Velika Kula in St Anthony's Channel, I cannot give a precise dating, but on the basis of analogies, would opt for a dating of the silver ring to the Late Middle Ages. Considering the time when Velika Kula was in operation, and assuming that the ring came during that very period to the tower, a somewhat more restricted dating might be from the early 15th century, the time when the towers were reinforced and the chain was placed between them, up to the time when they were pulled down, in the mid-16th century. Although it is known that Dalmatia, including Šibenik, came under Venetian rule in the beginning of the 15th century, the use of this kind of ring with a possible Angevin symbolism at the time when their influence in Dalmatia was weakening is not after all impossible. This is indicated by the earlier listed analogical specimens

⁴⁰ Réthy, Probszt 1958, str. 94, 128; Huszár 1979, str. 77-78. (br. 440, 442-446).

⁴¹ Više o pečatima, pečatnjacima i njihovoj funkciji kod Zmajić 1996, str. 86-96.

⁴² Lovag 1980, str. 237

⁴³ Adžaga 2020, str. 90-93.

⁴² Lovag 1980, p.237

⁴³ Adžaga 2020, pp. 90-93.

⁴⁴ Piteša 2009, p. 175.

⁴⁵ Burić 2001, p. 318 (T.XII).

⁴⁶ Zekan,2000, p. 280.

⁴⁷ Referenced are late medieval and modern graves; Jelovina, Vrsalović 1981, pp. 80-81.

⁴⁸ Radić 2006, p. 101 (no.10).

u kasni srednji vijek, odnosno prsten iz Arheološkog muzeja u Splitu u 14. i 15. stoljeće,⁴⁴ iz grobne cjeline s lokaliteta Sv. Juraj kod Putalja također u 14. i 15. stoljeće,⁴⁵ iz Gradca kod Drniša u mlađi sloj ukopa,⁴⁶ s nekropole Begovača u selu Biljani Donji u gornji sloj groblja.⁴⁷ Najkasnije je datiran primjerak iz Muzeja Slavonije u Osijeku, koji potječe iz Subotičkog Luga, u 15. i prvu polovinu 16. stoljeća.⁴⁸ Zbog nedostatka arheoloških istraživanja na Velikoj kuli u Kanalu sv. Ante nisam u mogućnosti dati preciznu dataciju, pa se temeljem analogija opredjeljujem za dataciju srebrnog prstena u kasni srednji vijek. Vodeći se promišljanjima o vremenu korištenja Velike kule te pretpostavljajući da je prsten tijekom tog razdoblja došao na Kulu, malo uža datacija bila bi od početka 15. stoljeća, odnosno vremena ojačavanja kula i postavljanja lanca među njima, do vremena njihova rušenja, odnosno sredine 16. stoljeća. Premda je poznato da Dalmacija, pa tako i Šibenik, početkom 15. stoljeća dolazi pod Mletačku vlast, korištenje ovakvog prstena s mogućom anžuvinskom simbolikom u vrijeme kad njihov utjecaj u Dalmaciji slabi, ipak nije nemoguć. Na to ukazuju i nabrojani analogni primjerci datirani u to razdoblje. Ipak, buduća arheološka istraživanja potvrdit će ili negirati ovu pretpostavku.

dated to that period. Still, it must be left to future archaeological excavations to confirm or deny this hypothesis.

(G. M.)

⁴⁴ Piteša 2009, str. 175.

⁴⁵ Burić 2001, str. 318 (T.XII).

⁴⁶ Zekan 2000, str. 280.

⁴⁷ Riječ je o kasnosrednjovjekovnim i novovjekovnim grobovima. Jelovina, Vrsalović 1981, str. 80-81.

⁴⁸ Radić 2006, str. 101 (br. 10).

Literatura / Bibliography

Adžaga 2020

M. Adžaga, *Srednjovjekovno prstenje istočne Slavonije*, Nuštar 2020.

Anđelić 1980

P. Anđelić, Krunidbena i grobna crkva bosanskih vladara u Milima (Arnautovićima) kod Visokog, *Glasnik zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu*, s. 34, Sarajevo 1980, 183-247.

Anđelić 1984

P. Anđelić, Doba srednjovjekovne bosanske države, u/in: M. Popadić (ur./ed.) *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod Osmansku vlast*, Novi Sad 1984, 435-587.

Babić 1975

I. Babić, Anžuvinski grbovi u Trogiru i Šibeniku, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, s. 20/1, Split 1975, 39-45.

Burić 2001

T. Burić, Putalj u srednjem vijeku, u/in: A. Milošević (ur./ed.) *Sv. Juraj od Putalja*, Split 2001, 151-322

Burić, Delonga, Dragičević, Jelovina, Zekan 1987

T. Burić, V. Delonga, M. Dragičević, D. Jelovina, M. Zekan, *Bribir u srednjem vijeku*, Split 1987.

Channen Caldwell 2014

M. Channen Caldwell, 'Flower of the lily': late-medieval religious and heraldic symbolism in Paris, *Bibliothèque nationale de France, Ms Français 146, Early Music History*, 2014, 1-60.

Čuzela 1992

J. Čuzela, Pomorska utvrda sv. Nikole na ulazu u Kanal sv. Ante kod Šibenika, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, s. 33, 1, Split 1992, 51-75.

Fisković 1965

C. Fisković, Umjetničke veze Madžarske i Dalmacije u srednjem vijeku i renesansi, *Mogućnosti*, 4-5, Split 1965, 493-510.

Glavaš, Šprljan 2018

I. Glavaš, I. Šprljan, Kule na ulazu u Kanal sv. Ante - neodvojivi dio šibenskih fortifikacija, *Ars Adriatica* 8, Zadar 2018, 47-60.

Grubišić 1974

S. Grubišić, *Šibenik kroz stoljeća*, Šibenik 1974.

Grubišić 1976

S. Grubišić, Šibenik i Venecija 1409-1412. godine,

Šibenik spomen zbornik o 900. obljetnici (ur. S. Grubišić), Šibenik 1976, 122-131.

Gulin 2011

D. Gulin, *Ratna luka Šibenik*, Šibenik 2011.

Huszár 1979

L. Huszár, *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*, München 1979.

Ilkić 2010

M. Ilkić, Arheološka topografija srednjovjekovnoga Sotina, u/in: T. Šeparović (ur./ed.) *Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno- arheološka baština*, Split 2010, 383-401.

Ilkić, Belošević 2019

M. Ilkić, J. Belošević, *Ostava kasnosrednjovjekovnoga novca i nakita iz Pridrage*, Zadar 2019.

Jelovina, Vrsalović 1981

D. Jelovina, D. Vrsalović, Srednjovjekovno groblje na "Begovači" u selu Biljanima Donjim kod Zadra, *Starohrvatska prosvjeta*, s. III/ 11, Split 1981, 55-136.

Kalauz 2000

K. Kalauz, *Grbovi, zbirka kamenih grbova*, Šibenik 2000.

Kovačić 1983

V. Kovačić, *Ričice- arheološka istraživanja nekropola stećaka* (ur./ed. J. Jeličić), Split 1983, 11-43.

Lovag 1980

Árpád- kori pecsétgyűrűk. I, *Folia Archaeologica*, 31, Budimpešta 1980, 221-238.

Miletić 1963

N. Miletić, *Nakit u Bosni i Hercegovini od kasne antike do najnovijeg doba*, Sarajevo 1963.

Milošević 1990

D. Milošević, *Nakit od 12. do 15. veka iz zbirke Narodnog muzeja*, Beograd 1990.

Mimica 1994

B. Mimica, *Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske*, Rijeka 1994.

Petricioli 1960

I. Petricioli, Prilozi izučavanju srednjovjekovnog zlatarstva u Zadru, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio historije, arheologije i historije umjetnosti*, sv. 2/1, Zadar 1960, 132- 146.

Petrinec 1996

M. Petrinec, Kasnosrednjovjekovno groblje kod crkve sv. Spasa u Vrh Rici (katalog), *Starohrvatska prosvjeta*, s. III/ 23, Split 1996, 7-138.

Piteša 2009

A. Piteša, *Katalog nalaza iz vremena seobe naroda, srednjeg i novog vijeka u Arheološkome muzeju u Splitu/Catalogue of finds from the Migration Period, Middle Ages and Early Modern Period in the Archaeological Museum in Split*, Split, 2009.

Radić 2006

M. Radić, Prstenje 13.-17. stoljeća u Muzeju Slavonije Osijek, *Osječki zbornik*, 28, Osijek 2006, 95-106.

Radić 2009

M. Radić, Prstenje i geme 14.-17. stoljeća u Muzeju Slavonije Osijek, *Osječki zbornik*, 29, Osijek 2009, 122-134.

Rengjeo 1959

I. Rengjeo, *Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien*, Graz, 1959.

Réthy, Probszt 1958

L. Réthy, G. Probszt, *Corpus nummorum Hungariae*, Graz 1958.

Skupina autora 2008/2009

Skupina autora, *Restyling e identificazione del marchio dell'Amministrazione Comunale e dello stemma della città di Firenze*, Firenca 2008/2009.

Stošić 1941

K. Stošić, *Sela šibenskoga kotara*, Šibenik 1941.

Sulejmanagić 2010

A. Sulejmanagić, Srednjovjekovni bosanski novac srednjeg i kasnog razdoblja- vrijeme kraljevstva, *Numizmatičke vijesti*, 63, Zagreb 2010, 84-127.

Sulejmanagić 2015

A. Sulejmanagić, Ikonografija, metrologija i grafija bosanskoga novca kovanoga između 1354. i 1418. godine, *Numizmatičke vijesti*, 68, Zagreb 2015, 90-130.

Zečević 2006

E. Zečević, *Nakit Novog Brda*, Beograd 2006.

Zekan 2000

M. Zekan, Kratki prikaz rezultata arheološkog istraživanja crkve Porođenja Marijina u Gradcu kod Drniša i groblja uza nju, *Starohrvatska prosvjeta*, s. III/ 27, Split 2000, 273-283.

Zmajić 1996

B. Zmajić, *Heraldika, sfragistika, genealogija, veksikologija, rječnik heraldičkoga nazivlja*, Zagreb 1996.